

РАНКО РИСОЈЕВИЋ

МИНИНА АТЕИСТИЧКА ИСПОВИЈЕСТ

Без прича што су их приповиједали моји знанци, њихових али вјероватно и преузетих, не бих могао да опишем ниједан свој дан, а поготово не често бескрајне ноћи нишког избјеглиштва у коме ми је Бањалука била ближа него у вријеме прије тога, док сам по њој шалабазао. Све се те приче у мени дозивају и прожимају, једна другу допуњавају, али и прескачу; оно касније, што се уопште не односи на вријеме којим се бавим, то вријеме допуни и учврсти оно много раније, од прије рата, када су се наизглед затворене породице отварале према ванконфесионалним, излажући се њиховом утицају, нарочито на сентименталном плану који нико не може да контролише. Никако немам намјеру да га оцјењујем школски, чак ни описно, без бар бројног увида – али значај тог отварања био је велики. Комунисти су говорили о граду који је заједнички, нов и људски. Мени се чинило да су они сањали о таквом граду, могућем и достижном, али исто тако, знајући људе, помало и утопијском.

Је ли то баш накнадна памет или моја љубомора говори гласом озлојеђене старости? Не знам. Све је могуће када је човјек у питању. Нарочито онај што бјежи од преједноставних дефиниција и инжињерије људских душа тако драге том добу.

Зато и слушах туђе гласове.

Међу гласовима и причама изван моје породице, посебно се истиче лијепи глас једне моћне жене, која ме је, сваки пут када бисмо се сусрели, очаравала. Био сам јој и професор кратко, у Гимназији, последије сусретао на разним приредбама, на улици, када бисмо застали и понешто разговарали. Нисам могао да је гледам онако како је она отворено гледала мене, последије сам у своје мушке маштарије призивао њено лице, свијетлу косу, свијетле очи, моћан нос и мало веће али пуне и увијек мало отворене усне. Била је

готово па виша од мене, кад би пришла да се поздравимо, видио сам у машти како одозго ставља руке на моја рамена и обухвата ми врат и главу. Маштао сам да се губим у њеном загрљају, сасвим мален, као играчка.

Говорила ми је, много година касније, на крају великог парка, гдје је водила Дјечији дом, о човјеку мени, од првог познанства с њим, мрачном и мрском. Јесам ли био љубоморан на њега? На то што ми је она говорила?

Дивила сам му се, таква сам била, привлачила ме је мушка памет а не љепота и снага. А он је био изнад свих нас, Богом означен, ко зна за шта. Онако млада, окретала сам се лијево и десно, чекала напросто да се нешто закачи за мене прије него што ћу ја да прихватим било шта и било кога. Не заборави да сам двије школске године била с њим у истом разреду. Били су то шести и седми гимназије.

Могу ли данас бити објективан судија кад је он у питању? Не могу, знам, али сам отишла на оно полузатворено суђење четрдесет и шесте и казала своје.

Шта си казала?

Отприлике ово што ћу ти сада рећи. Не могу поновити баш све, али владам ја собом и оним што желим рећи у туђе уши.

Морамо бити објективни, рекла сам на почетку мог исказа, на што ме је судија Ђорђевић попријеко погледао, али ништа није рекао. Феликс је био велики болесник. Мајка му није имала пензију када је обудовјела, син је имао десет година, она је давала часове из клавира. Она и клавир, два свијета, али морала је. Такве часове могла је давати свака образована жена тог времена у Бањалуци. Не расплињујте се, укорио ме је судија. Знали смо да је имао туберкулозу трбушне марамице, што је тада било неизљечиво. Он је у школу долазио једном у двије седмице да би одговарао, што је ништа према огромном градиву које већина нас није могла да савлада без свакодневног бубања. Професори су према њему били толико обазриви и питали га: Смита ли вам да отворимо прозор? Он је на свако њихово питање из градива, а ту није могло бити попушта ни здравим ни болесним, одговарао по читав школски час. Било је то за нас невјероватно и чудесно. Ја сам била потпуно обузета његовом памету. А био је толико болестан да се једва кретао.

Хајмо, другарице Мино, мало конкретније. Прешироко сте кренули.

Добро, друже судија, све је ово важно. Јер то је искористио бискуп Гарић, па их је материјално помагао, у име цркве, наравно, плаћајући му два-три пута неки санаторијум гдје се опорављао. То му је користило да преживи. Да није било те помоћи вјероватно

би умро, као што се десило другом нашем колеги, пјеснику Бекуту, који је умро од туберкулозе, остављен од свих, заборављен у некој страњари. Треба и ово рећи. Мајка његова, Георгина, имала је двије сестре које су биле изузетно паметне. Цијела је породица била веома паметна. По слому Југославије у Бањалуку је дошла и породица још једног Славнића из Новог Сада, заробљеног краљевог официра, који је био ожењен Јеврејком, имали су двоје дјеце. Побјегли су из Новог Сада овамо и сакрили се прво код Георгине, а потом код дожулана Феликса Недјељског, о коме сада говоримо, који их је скривао и штитио.

Не говоримо, другарице Мино, него ти свједочиш у његову корист.

Не свједочим у његову корист него у корист истине.

У праву тога нема, оставите ви те правне појмове мени.

У прво вријеме, док се почетни терор није мало смирио у граду, код њега смо били и нас двоје, мој муж Радован и ја са сином. Било је ту још пролазног свијета, Феликс је према свима био пажљив и благонаклон. Касније је долазио к нама у Бојића Хан, гдје смо иначе имали стан. Ја сам на њега просто кидисала питањима и оцјенама тог нељудског и злочиначког режима.

Срам вас било, говорила сам му, каква је ово држава?! Шта је са хиљадугодишњом културом и некаквим причама о вашој надмоћи? Надмоћи у чему? У злу!

Он је на то одговарао: Све си у праву, слободно говори, све што говориш је тачно. Тако сам га сваки пут нападала а он био без одговора. Само је једном рекао. Знаш ли зашто долазим? Тешко ми је, али долазим да ме ти нападнеш. Гледам околост, по граду, тешко ми је кад ми се свијет клања мислећи да сам ја уз ово.

Он је, наравно, био уз оно!, оштро се умијешао судија у моју вјероватно и пресентименталну исповијест. Нервира ме то што говорите, као да сте пали с крушке на главу.

Мирно сам оћутала судијину нервозу и наставила по своме.

Кад је требало да прими прву плату, рећи ћу само као примјер његовог односа према власти у граду, он је то одбио.

Шта је одбио?

Одбио је плату, новац. Као дожупан имао је добру плату. Он је отишао тамо и рекао да не може примити плату јер ништа није радио.

Како ништа?, питао га је жупан, а био је ту присутан и Виктор Гутић.

Ово што се радило било је мимо мене и моје воље, рекао је мирно.

На то му је Гутић рекао: Теби не требају паре. Ухвати круницу али ће те стићи усташка кугла кад-тад. Његова се мајка препала и

за Славниће у његовој кући, али првенствено за њега. Он је отишао у трапистички самостан да се склони, код њиховог предстојника, не знам како се то зове у трапистичкој хијерархији, Бонавентуре Дијаманта, односно његовог секретара а доброг Феликсовог друга, опата Панкраца. Био је он тамо цијелих мјесец дана, да би се послџе вратио на посао, тражећи премјештај из Бањалуге, што му је уважено и послат је у Тузлу. Тамо је остао двије године. Мајка му је остала овдје. Треба рећи, мада се то не тиче његовог случаја, али да се зна, с њом су биле њене двије најбоље пријатељице, Стака Малеш и мајка Душка Вукића, човјека из нашег покрета.

Да, Ђорђе, твоја се тетка Стака не баш крила, али склонила код Георгине. Живјеле су заједно, све три, у Репчевој кући. А Пуба је био на власти и штитио их. У ту кућу није током рата ушла ни туђа игла, камоли нешто веће. Нису они сви били пљачкаши ни злочинци.

Шта ти, другарице Мино, покушаваш овдје да кажеш својим свједочењем?, питао је судија Ђорђевић већ помало изнервиран мојим ријечима. Сваки нацистички злочинац је током рата склањао своје раније пријатеље, што њихове злочине чини још горим и тежим. Они су криви за хиљаде невиних који су страдали од њихових извршилаца.

Ништа више од поштеног суђења свакоме, па и оптуженима ратним злочинцима, друже судија. Брзо ћу ја завршити.

Добро, настави. Имате и ви у нечему право, иначе бих вас избацио из суднице.

Негдје четрдесет и треће, сусретнем Недјелског ненадано на Кастловом ћошку. Он се обрадује, ко зна како, сав онако лелујав, каже ми да ће доћи да нас види. И дошао је већ сутрадан. Сједили смо и пили кафу. Нико од нас ни да зуцне. Онда он пита: А зашто шутите? Лакше ми је било кад сте ми приговарали. Зашто шутите? Радоване, шта је с вама? Ословљен тако, мој Радован му каже: Ти си болестан човјек, иди у Беч, својој тетци Олги, и лијечи се. Он одговори некако безнадежно: Шта ћу и куд ћу сад? Кад брод тоне, а ово тоне, прво пацови иду с брода. Мој Радован му је опсовао и брод и пацове, чланове посаде, јер је на њих мислио Феликс, и рекао: Ти ниси капетан, нека тоне Гутић и његово крваво друштво. Ту више разговора није могло бити ни оне некадашње присности и пријатељства.

Двије су вам године требале да се дистанцирате од злочинаца?

Нисам одговорила на Ђорђевићеву провокацију, него сам наставила са својом причом.

Он је касније дошао још једном и питао ме хоћу ли му направити један бурек. Још је додао: Идем да се поздравим с опатом Панкрацом и одлазим дефинитивно. Отишао је у Загреб и више га нисмо

видјели. Њега су касније вратиле у Бањалуку усташе, јер су некога морале дати. Он није спадао у њихово друштво које је бјежало пацовским каналима према Ватикану.

Чекајте, другарице Мино, како морале дати? Које дати?

Не знам коме, али су га отписале, јер није имао ватикански пасош који су сви они имали, ви то добро знате, овдје чак и Осман Куленовић и Хилмија Бешлагих, али и многи други, од њих мањи и незнатнији.

Нећу више, а могла бих. Тако је по мом мишљењу било са Феликсом, што треба додати свему осталом што је већ речено и што ја ничим не оспоравам.

Била си ти прилично храбра, другарице Мино, рекао сам јој помало и љубоморан на очигледне симпатије према Феликсу које је никада нису напуштале.

Не знам јеси ли га икада слушао када би се препирао са марксистима, мада је то било ријетко, остало ми је незаборавно. Једном нарочито када је напросто почистио све Маслешине присталице. Завршило се свађом. Ја сам ћутала јер им нисам била дорасла, али он ме је примјетио на излазу и рекао:

Шта ти, Мино, кажеш на све ово?

Кажем да ти они нису дорасли, рекла сам не размишљајући о томе шта говорим и како ће он то протумачити. Сада могу теби, Ђорђе, остави се онога другарице и друже, није то за нас двоје, могу, дакле, да кажем и интимније ствари. Оно што није за друге, разумјећеш ме зашто није.

Чекала сам даље, баш тада, хоће ли Феликс још нешто додати своје питању, позвати ме можда да прошетамо, било шта, била сам спремна да прихватим. Та једна кратка упитна реченица била је довољна да ме освоји и да будем његова присталица. И више од тога, наравно.

Стајао је преда мном, збуњен очигледно, промрмљао нешто, као, да, да, тако некако, погледао ме још једном и изишао. Тих сам дана мислила само на њега, једва сам нешто и учила. Нисам размишљала о његовом погледу на свијет, него о начину на који он излаже то што хоће да каже, како своје противнике порази у неколико реченица. О одговорима на часу да не говорим. Да, понекад би оклијевао код историје када је требало да говори о такозваној националној историји, осјећала сам да би радо рекао нешто друго а не оно што од њега очекује професор. На крају би ипак цитирао и литературу која није била предвиђена наставним програмом, на примјер Прелогову *Историју Босне*, добио одличну оцјену, похвалу, и то му је било довољно. Тада сам осјећала још већу привлачност, која се смјестила у мене и ту прави неко своје гнијездо.

Знала сам да је он велики човјек, не још, али ће бити, то се види из свега. Онако ломан, болешљив, гледа на школу и наставу као нужну степеницу напредовања, али она га ничим не привлачи, не може да му буде неки циљ, чак ни тренутни, он иде изван школе даље и даље. Ко га ту може да слиједи?

Ту сам била у праву, ишао је даље у свом уласку у доктринарне ствари цркве. Опредјељивао се за крижара. Да буде наслједник Ивана Мерца, његовог претходника у Гимназији, исто тако бриљантног, који је свој ум ограничио да служи само за промоцију католичке кршћанске вјере. Нисам то тада знала, иако је он почео да спомиње Мерца, подвлачећи његову посвећеност духовној страни људског постојања која је изнад физичке, и као таква једина достојна човјековог ума и његове патње и пута ка спознаји Бога и смисла људског постојања. Мени су та питања била страна и далека. Али сам хтјела да будем покрај њега. Слиједила сам га, као што се слиједи вољена особа, без било каквог рационалног објашњавања.

Шта је с тобом?, питао ме је Радован, с којим сам повремено разговарала идући од школе кући. И он је био с нама у разреду, али од првог дана на супротној страни од Феликса. Одмакни се од тог крижара, заразиће те злом, говорио ми је.

Шта ако то није зло и ако ја желим да се заразим?

Блесави си, Мино. Не можеш ти бити његова слједбеница, већ самим тим што си православка. Али није то толико ни важно, колико једноставно питање: Шта с његовим фанатизмом?

Баш фанатизмом, Радоване? Моја мајка не мисли тако, ако хоћеш да знаш. А ти добро знаш да је она из мало чвршће католичке породице. Браћа су јој опасни клерикалци.

Знам ја о томе више него што ти мислиш и знаш. И да је твоја мајка католикиња и да она тражи неко измирење, али неће да види ствари у правом свјетлу. Сада ти слушај мене, ево, овако, замишљај тог свог узора од дјетињства до овог тренутка, то је важно, да га видиш док говорим о њему. Као у филму.

Клечи пред својим малим олтаром. Сам себи вјерник и свећеник. Може да схвати обоје, да се преметне у тренутку тамо и овамо. Исус је једини мушкарац у кући, његов духовни отац, уз чије је ноге и његов покојни тата. То га чини радосним. Цијело му тијело дрхти од те радости. Послије тог богослужења пун је, као зрео шипак коштица, своје вјере, своје преданости која нема граница. Да у њој одмах нестане, зар би зажалио за нечим? Овим порочним свијетом? Таман посла. Свијет овај треба да нестане, што прије и што брже, то боље. Није важно на који начин, најбоље је огњем и мачем.

Говориће пријатељима, привлачиће их исусовски и освајати тим својим говорима, цитирајући Мерца, свог великог претходника,

ученика исте ове гимназије, који је прошао својим путем позивајући све да га слиједе јер другог пута нема а да не би био расколнички, опасан, јеретичан и зато неприхватљив, штетан толико да се од њега не смију само окретати леђа него се мора дјеловати, на сваки могући начин, ако треба и мачем, да не буду као овце за заклање, него мисионари вјере кршћанске која одређује хрватство, никако обрнуто, јер би оно било мало, овако ће само расти и јачати.

Све је схватио Иван Мерц, очима истинске вјере. Знао је да прави вјерник, католик, мора дјелати ту гдје се затекао, у језику и нацији у којој се затекао, а не рођен. Он није био, као што то нисам ни ја, етнички Хрват, али је хрватство прихватио као своју кршћанску судбину. Његов је лични дневник мој бревијар. У двадесет и другој години, закупљен мислима о „цркви” и литургији, млади Иван у свом дневнику препознаје проблем „цркве” у Босни и пише о унијаћењу православних и припајању Православне цркве Римокатоличкој „цркви”. „Проблем унијатски је за наше прилике најважнији; Босна имаде велику мисију да православље припоји Риму и да тако буде путоказом за сав Исток... Биће тешке борбе, као што се види из живота Св. Јозафата”, предвидио је Иван, а све јер „религиозна нехајност и незнање највећи су непријатељи Уније”. То се незнање односи на православце, наравно.

Радован је био у праву, полако сам почела и сама да учавам тај фанатизам, али не неким дубокоумним размишљањем, него Феликсовим одбијањем да ме прихвати као другарицу, ако не нешто више, бар у почетку, да ми каже нешто обично, бар да ме позове да прошегамо. Сасвим супротно томе, послвије скоро двије године како сам присуствовала сваком његовом полемичком сусрету са младим скојевцима, рекао ми је јасно и отворено:

Ти својом наклоношћу према мени, Мино, гријешиш. Нисам ја за тебе. Нисам ја ни за кога појединачно, чак ни за своју мајку. Исусовски речено, она више није моја мајка.

Ништа више, само толико, али довољно да ме повриједи и удаљи од себе. А некеме сам морала припадати, таква сам била, тако се осјећала.

Питала сам се да ли га је и томе поучио бискуп Гарић. Баш то одвајање од мајке, не од дјевојака, што је можда било и неважно.

Касније, да, када се вратио са факултета и постао предводник крижара Бањалуке, Мерцов легитимни наследио, понекад бисмо се сусрели, поздравили као знаници, можда и више од тога, пријатељи сасвим посебни, питали се за здравље и шта тренутно радимо. Било је то довољно да установи и одржи то извјесно пријатељство које је говорило о нечему што је могло бити а није. Он се није женио,

није имао дјевојку, оставио је мајку у њеном стану, живио је сам послије завршетка факултета.

Била сам уз њу, његову мајку Георгину, прије него што ћу с Радованом отићи на слободну територију. Нешто мало прије њене смрти. Иако су с њом биле двије њене православне друге, престарјела цура Стака Малеш и нешто млађа Дара, осјећала се усамљеном, напуштеном, проказаном. Говорила ми је, прекидајући своје реченице, као дивљач коју прогања нешто или неко, па звјера наоколо, да би наставила тамо гдје је стала, не водећи рачуна о цјелини тога што говори.

Не кајем се, Мино, не кајем се. Није ми било важно пред којим се олтаром молим, вјеровала сам да се молимо сви истом Богу. То ми је било важно. Али у мене су сви сумњали, нико ме није волио, осим мог Срећка, како га ти лијепо зовеш. Знам, и ја сам у ствари Ђорђа, па се питаш зашто сам промијенила име, али тако се десило, не размишљај о имену него о мом сину. Знам добро да ти је драг. Рекао ми је једном да си му и ти блиска, али да од тога неће бити ништа. Њега је потпуно залудио тај Мерц, који је и сам живио као свећеник, у целибату, да се предају Исусу, како су говорили. Ми смо његови ратници, тако су се називали, никако само вјерници, поклоници, или шта ти ја знам... тако, нећемо штедити ничије тијело да бисмо душу отели из руку нечастивог. Не знају запосједнути то, сви ови који су на кривом путу. Велечасни Грбић је рекао да сам ја избављена, двоструко, јер сам прешла на прави пут, католичанство, и што сам, нарочито то, родила Исусовог војника. Можда је тако мислио и мој отац, прота Славнић, који је од ових крижара морао да спасава главу. Чему то?! Да се згрозиш.

Питао се мој отац како је до тога дошло? Не могу сада да ти опишем Мино стање у коме смо се нашли пошто ми је муж умро. Феликс је добио туберкулозу трбушне овојнице, како је рекао доктор Клајнхапел, потврдио је и доктор Букинац којем сам се потајно обратила јер га велечасни Гарић није волио; сиромашни, не баш као црквени мишеви, морали смо да тражимо помоћ. Од кога, ако не од велечасног? Он се искрено бринуо за Феликса, мислим да га је спасио, умро би мој Срећко још као дјечарац да није било те помоћи. Само нека се моли Богу, говорио је бискуп, једном једином, наравно, не призивај вашег шизматичног Бога који не постоји. Је ли ти јасно, Георгина, говорио је оштро и гледао ме у очи тако да сам једва издржавала тај поглед.

Заћутала је као да нешто тражи у памћењу, у сјећању заправо.

Да, ово још да ти кажем, наставила је, мада ти то сигурно знаш боље од мене, а зна то и цијела Бањалука, бискуп је одбио да благосиља брак између Мицике Пасколо и Пере Костића, јер је он

био православац. Није допуштао такве православне бракове, у које улазе католикиње. То му је био став. Нарочито ако се радило о дјевојкама из бољих кућа. Лош примјер, лош примјер, грмио је са предикаонице, отворено. То за нас није природно. Нека ми се госпођа Мила Пасколо не појављује више у цркви када је допустила тако што. Нећу да је видим овдје.

Ћутала сам и слушала тај неуједначени, прешироки поток њених ријечи који као код дугих киша иде према Врбасу а да му се не зна ни куда ће, ни како ће, али да ће стићи у то буди сигуран. Стићи и са собом понијети још земље, лишћа, шљунка с Бањалучког поља. Замишљена, гледала је мимо мене, онда у своје кошчате руке склопљене у крилу као да ће се овог трена молити.

Шта сам оно хтјела рећи, наставила је, због чега ти, мила моја, све ово у ствари и говорим, опањкавају мене и њега, мог Феликса, исто, Гутићеви разбојници и убице, да сам Српкиња и да он није прави Хрват. Шта је прави Хрват, питала сам велечасног Гарића. Није ми одговорио, само је рекао да не слушам будале. За њега су они будале. Заборављају шта сам све урадила да би мој син, онако слабашан и ломан, био на правом путу. Не знам, више не знам, ако усташе и Нијемци изгубе, шта ће бити с њим. Није он за ово што се ради над невиним људима само зато што су то што јесу, подведени под расне законе, означени за убијање, није, не може бити. Бог тако није одредио. Само је злочинцима дао искушење, да се покажу.

Ја не знам, Ђорђе, супротно његовој мајци Ђорђи, како сам је увијек звала, да ли је он, њен Феликс а мој Срећко, био за убијање. Ако је прихватио крижарски мач, ма колико он, тај мач, био симболичан, за шта му служи? Као и Светом Михајлу, да се бори против невјерника.

Против мог оца, рецимо, и против тебе, Мино. Јесте ли се ти и Радован покрестили? Не мораш ми рећи, нека сте, да спасите главу. Без главе нема ни душе. Не вјерујем ја у те бајке.

Није ми одговорила на то питање, почела је о својим питомцима, ратној сирочади, о чему је могла да говори сатима. Слушао сам је и нисам, у мени су се ројила друга питања и друге мелодије. На крају нашег и предугог разговора, али то свакако није био један разговор, све сам ја наше разговоре спојио у тај један, погледала ме је у очи и запитала:

Ако Бога има, Ђорђе, да ли би он Срећка припустио у свој рај? Био би то себичан, Бога сасвим недостојан рај, одговорио сам јој.

(Из романа у рукопису *Бескућник*)